

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philosophical Sciences. Vol. 1(89)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філософські науки. Вип. 1(89)

ISSN: 2663-7650

УДК 130.2:811.161.2'42:27-475"16"

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.1(89).2021.46-56

КАЗАННЯ ПЕТРА МОГИЛИ "КРЕСТЬ ХРИСТА СПАСИТЕЛЯ И КАЖДОГО ЧЕЛОВѢКА" ЯК КОМУНІКАТИВНИЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Г. О. Орендарчук*, С. М. Петькун, Н. М. Тома*****

У статті досліджено казання Петра Могили "Крестъ Христа Спасителя и каждого человека" як комунікативний феномен в проповідницькому дискурсі XVII ст., зважаючи на адресантно-адресатний складник, комунікативну настанову, структуру тексту й виражальні засоби, ужиті проповідником з урахуванням особливостей сприйняття, розуміння та потрактування слухачами тексту проповіді. Унікальність цієї проповіді полягає в тому, що вона має не тільки релігійний зміст, а й сповнена глибокого філософського осмислення людського життя та є пам'яткою культури.

Проаналізовано специфіку адресантності та адресатності і реалізації мовленнєвого впливу проповідника в казанні. Виявлено, що зміст тексту проповіді детермінований потребами віруючих, які задовольняє проповідник, з необхідністю впливу не тільки на інтелект, а й на емоції, волю і почуття слухачької аудиторії. Описуючи Христа як взірць терплячості й підкреслюючи необхідність наслідувати його приклад, Петро Могила говорив про "хрест кожної людини", що він є особливий, неповторний, індивідуальний, покладений саме на цю людину, а тому від неї вимагається й своя, особлива терплячість.

Схарактеризовано особливості внутрішньої будови і зовнішньо-структурної організації проповіді, що обумовлено загальною природою ораторсько-проповідницького жанру як мовленнєвого виду діяльності, спрямованого на реципієнтів, що передбачає інтерактивність, діалогічність, функціональність у використанні виражальних засобів з метою впливу на слухачів. Незважаючи на те, що проповідь за способом взаємодії між комунікантами є мовленням монологічним і насправді не передбачає активної участі адресата в акті виголошення казання, структура казання має комунікативний характер – проповіді властивий внутрішній (іманентний) діалог. У структурі тексту проповіді є уявні діалоги зі

* Кандидат філософських наук, доцент
(Державний університет телекомунікацій, м. Київ, Україна)
myhailo.toma@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1427-2632

** Кандидат філософських наук, доцент, завідувачка кафедри документознавства та інформаційної діяльності
(Державний університет телекомунікацій, м. Київ, Україна)
petkunsвета@ukr.net

*** Кандидат філологічних наук, доцент
(Національний університет "Києво-Могилянська академія", м. Київ, Україна)
toma.natalia@gmail.com
ORCID:0000-0002-2952-0232

слухачами з метою впливу на адресата, стимулювання уваги та інтенсифікації переконувального впливу промови; полемічні діалоги, спрямовані до релігійних опонентів та діалоги як спосіб переказування біблійних подій. Використання діалогів слугувало реалізації комунікативних цілей проповіді.

Ключові слова: Петро Могила, проповідь "Крестъ Христа Спасителя и каждого человека", комунікативний вимір, проповідницький дискурс XVII ст. як феномен культури, символічне виробництво та обмін.

SERMON OF PETRO MOHYLA "THE CROSS OF CHRIST THE SAVIOR AND EVERYONE" AS A COMMUNICATIVE AND CULTURAL PHENOMENON

H. O. Orendarchuk, S. M. Petkun, N. M. Toma

The article examines the sermon of Petro Mohyla "The Cross of Christ the Savior and Everyone" as a communicative phenomena in the preaching discourse of the seventeenth century. Considering sender and addressable component, the communicative guideline, the structure of the text and the expressive means used by the preacher, the peculiarities of psychological perception, understanding and listening to the text of the sermon are taken into account. The uniqueness of this sermon is in the ability of having not only religious, but also deep philosophical understanding of human life.

The specificity of the addressability and addressable and realization of the speech influence of the preacher in the narration is analyzed. It is revealed that the content of the text of the sermon is determined by the needs of the believers, which satisfies the preacher, with the need to influence not only upon the intellect, but also the emotions, wishes and feelings of the listening audience. Describing Christ as a model of patience and emphasizing the need to follow his example, P. Mohyla told us about the "cross of each person" that he is special, unique, individual, entrusted to this person, and therefore, it requires its own, special patience.

Features of the internal and external structure of the sermon are characterized. The article deals with the artistic and stylistic peculiarities of sermon due to the general nature of the oratorical-preaching genre as a speech activity aimed at recipients, which involves interactivity, dialogue and functionality in the use of expressive means for the purpose of influencing the listeners. Despite the fact that the sermon as the method of communication between communicants is monologue broadcasting and does not in fact involve the active participation of the addressee in the act of proclamation, the narrative structure has a communicative character - the sermon is inherent in the internal (immanent) dialogue. In the structure of the text sermon there are simulated dialogs with listeners for the purpose of psychological impact on the addressee, stimulating attention and intensifying the persuasive influence of speech; polemical dialogues aimed at religious opponents and dialogue as a way of retelling biblical events. The use of dialogues served the implementation of the communicative purposes of the sermon.

Keywords: Petro Mohyla, Sermon "The Cross of Christ the Savior and Everyone", Communication, Preaching discourse of the Seventeenth Century as the Cultural Phenomena.

Постановка проблеми. В історії України особливої уваги заслуговує яскрава та плідна доба XVII століття – часу докорінних змін у суспільному та релігійному житті українського народу, його національно-культурного, інтелектуального та політичного піднесення, входження в загальноєвропейський культурний простір. У цей період актуалізувалась споконвічна риса українського народу

– його релігійність, особливого статусу набуло релігійне життя. Цей відтинок часу більшість дослідників вважають складним етапом становлення української церкви та державності, розквіту українського бароко, що супроводжувався процесами розвитку церковно-проповідницької діяльності. Серед найвизначніших представників могутньої плеяди творців цієї культури, імена яких навіки залишились на

скрижалих історії, є знаменитий національний діяч Петро Могила (1596–1647).

Незважаючи на неоднозначність в трактуванні культурної, політичної, церковної та освітньої діяльності Петра Могили, все ж можна стверджувати, що він формував національно свідому культурну й церковну еліту тогочасної України, сприяв залученню українського народу до культурних надбань інших народів, прагнув внести в свій жорстокий час цивілізовані стосунки й "конструктивний діалог" [9:318]. Саме цього не вистачало на той час у Центральній Європі, яка була охоплена конфесійною засліпленістю, що часто переростала в релігійний фанатизм, вороже ставлення до інших віросповідань і виливалась в жахливе кровопролиття, яке проводилось під лозунгом перемоги "істинної віри", як ознака тогочасного соціально-культурного життя. А на чолі православної ієрархії в Києві в той період стояла людина, що шукала конфесійного порозуміння і примирення, для якої змістом життя було досягнення миру церковного, а, отже, і суспільного [9:236]. Тому непересічність постаті Петра Могили продовжує привертати увагу науковців.

Дослідник творчості мислителя І. Шевченко дуже влучно відмітив, що Петро Могила є людиною, яка одночасно існувала в "кількох світах", що перебували на перетині релігійних світоглядів, найяскравішими з яких були католицизм і православ'я, і це знаходило своє відображення і підтвердження у мовній концепції мислителя [14:183]. Петро Могила є автором проповідей, теологічних творів, філософських притч, морально-етичних новел, серед яких особливе місце займає виголошене ним казання "Крестъ Христа спасителя и каждого человека". Унікальність цієї проповіді полягає в тому, що вона торкалась не тільки релігійних, а й філософських проблем, відображаючи розвиток

тогочасної філософської думки, і була поглиблено комунікативною за своєю будовою. Комунікативність проповіді детермінована загальною природою ораторсько-проповідницького жанру як мовленнєвого виду діяльності, спрямованого на інтерактивність, діалогічність, функціональність у використанні виражальних засобів з метою впливу на слухачів.

Актуальність запропонованого дослідження зумовлена не належним рівнем опрацювання комунікативних вимірів казання Петра Могили "Крестъ Христа Спасителя и каждого человека".

Ступінь наукової розробленості.

Українські проповідницькі тексти XVII ст. були об'єктом наукового дослідження Л. Довгої [2], О. Зелінської [3], М. Корзо [4], О. Матушек [5], В. Нічик [7], І. Чепіги [12]. О. Ніка і Ю. Олешко розглядають староукраїнські проповіді періоду бароко в когнітивно-комунікативному вимірі [6, 8]. Н. Тома, досліджуючи зміст мовної концепції Петра Могили, аналізує мовні особливості казання [10, 11]. У недавній публікації дослідниця розглядає казання Петра Могили "Крестъ Христа Спасителя и каждого человека" як мовленнєвий жанр релігійної комунікації [17].

Можемо констатувати, що в сучасних наукових дослідженнях активніше стали вивчати проповіді XVII ст., проте казання Петра Могили "Крестъ Христа Спасителя и каждого человека", яке вважають новим етапом у розвитку тогочасної української культури і староукраїнського проповідництва, поки що мало досліджене науковцями. Досі не проводилося комплексного дослідження проповіді Петра Могили "Крестъ Христа Спасителя и каждого человека" як комунікативного явища в рамках староукраїнського проповідницького дискурсу XVII ст.

Метою статті є спроба здійснити аналіз казання "Крестъ Христа

Спасителя и каждого человека" як комунікативного феномена в релігійному дискурсі XVII ст., зважаючи на адресантно-адресатний складник, комунікативну настанову, структуру тексту й виражальні засоби, ужиті проповідником з урахуванням особливостей сприйняття, розуміння та потрактування слухачами певного періоду тексту проповіді як соціально-культурного феномена.

Дискусія і результати. Старий жанр церковної проповіді в Україні в період національно-культурного піднесення першої половини XVII ст. переживав справжній розквіт. Загальновідомо, що проповідь, або казання (казання – термін І. Огієнка) – це урочиста промова релігійного змісту на обрану тему. Жанр казання зародився ще в епоху виникнення християнства. Згодом проповідь стала одним із видів ораторсько-проповідницького мистецтва, а зміст її все більше ставав повчально-просвітницьким. Мета проповіді полягає в тому, щоб донести смисл Божого слова до свідомості людей. "Відповідно, проповідницький дискурс розглядаємо як таку смислотвірну діяльність, що реалізується у спілкуванні релігійної спільності людей і спрямована на осмислення, тлумачення та засвоєння ними постулатів віри", – відмічає дослідниця Ю. Олешко [8:33]. Головне завдання тогочасного проповідника полягало в тому, щоб залучити слухачів до основ християнського віровчення, щоб вразити, захопити увагу слухача, викликати почуття вдячності Богу, закликати слухачку аудиторію до терпіння в ім'я потойбічного життя. Проповідь належить до особливого типу комунікації – релігійної. У казанні виділяють адресатів і адресантів. Адресантом є священник-проповідник, а адресатом – усі слухачі. Особистості адресата й адресанта – це найважливіші складові спілкування, що зв'язують в єдине ціле усі наявні

характеристики комунікативного процесу. Проповідник має на меті схилити адресата до певних дій, до використання змісту і основних настанов проповіді у практичному житті. Священик, який проповідує, говорить від імені Бога, Бог є одним із учасників релігійного дискурсу. Найважливішим у проповідницькому дискурсі є відчуття та усвідомлення діалогічності мовлення.

Проповідь Петра Могили "Крестъ Христа спасителя и каждого человека" зараховують до святкових казань, оскільки її було виголошено в церкві Києво-Печерської Лаври на Хрестопоклонну неділю 4 березня 1632 р. [7:29], однак більшою мірою їй властивий полемічний характер, а не святковий. Казання спрямоване насамперед на захист православ'я та є реакцією на зростаючу загрозу ортодоксальній вірі, оскільки у 1627–1629 рр. спостерігалась чергова спроба організації собору для проведення "універсальної унії". Автор, розтлумачуючи значення священних текстів, мав на меті утвердити православну віру і вберегти свою паству від переходу до іншої конфесії.

Проповідь відповідає вимогам, які пізніше в другій половині XVII ст. були сформульовані Іоаникієм Галятовським у творі "Наука, альбо Способ зложення казанья" [1:211], де він запропонував чітку систему написання казання і підкреслював, що проповідь має бути доступною для слухачької аудиторії. Метою казання, за визначенням польської дослідниці Р. Бізіор, є ефективний вплив на слухачів, на їхні переконання, ціннісні орієнтації та вчинки, і саме цій меті служить добір відповідних мовних ресурсів і вся структура проповіді [15:31]. Казання присвячене князеві Єремії Вишневецькому, що недавно повернувся з-за кордону. Могила переконував, щоб він наслідував своїх предків, що трималися православної віри. Відчувається, що, укладаючи текст

казання, автор відібрав надзвичайно багатий та інформаційно насичений матеріал для того, щоб його проповідь була відповідною місцю й часові виголошення, а також очікуванням слухачів.

Уже в заголовку казання (Мог., Кр.: 267) сформульована проблема і установка на оригінальне трактування автором своєї промови, який порівнює Христа як Боголюдину і звичайну людину і використовує слово "хрест" у прямому і переносному значенні. Головна думка заголовку поступово розгортається і втілюється в тексті казання, у якому проповідник розмірковує про символічне значення хреста, якого ніс Син Божий, і про хрест як долю кожної людини.

На початку проповіді Петра Могили "Крестъ Христа спасителя и каждого человека" стоїть епіграф, за допомогою якого проповідник висловлює головну ідею казання – це євангельські слова, мовлені Ісусом Христом: *"Коли хто хоче йти вслід за Мною, хай зречеться самого себе, і хай візьме свого хреста та й за Мною йде"*. У порівняно великому за обсягом вступі до проповіді П. Могила формулює мету казання: *Абысмо поднятии невчасы, страсти, и самую смерть Спаса нашего маючи, и о нихъ размышляючи, горячими до выполнения приказаний Его и охотными ставилися... Абысмо особливе научитися могли, для чого Церковь святая... крестное древо, пред очи выставляет* (Мог., Кр.: 390).

Найбільшою за обсягом є нарація, або оповідна частина казання, у якій провідною є тема Христа як взірця терплячості. У першій частині нарації автор пояснює, чому християни вшановують зображення хреста і що означає фігура хреста у християнстві. У другій частині П. Могила трактує слова із Євангелії, висловлені Ісусом Христом: *Кто хочет за мною идти, нехайся заприть самого себе, и нехай възметъ крестъ*

свой, а за Мною нехай идетъ (Мог., Кр.: 405). Проповідник розмірковував про символічне значення хреста, якого ніс Син Божий, і про "хрест кожної людини" та її свободу волі. "Хрест кожної людини" сприймався як своєрідне коло проблем, як тягарі, які є "індивідуальними" та які людина несе все своє життя. Проповідник закликав: якщо кожен у цьому світі має власний хрест, то тільки його, а не якийсь чужий, і має нести [16:159].

У цьому творі автор переконує, що без терплячості, без розуміння необхідності нести свій хрест людина не може досягти спасіння. Кожний вірянин задля Царства Небесного повинен приймати усі тягарі та прикrostі з терпінням і покорою. Проте, на думку науковця, найважливішою особливістю є наслідування Христа через проходження життя як шляху, позначеного Христовим досвідом. Людина, страждаючи й зазнаючи труднощів, хвороб та смерті, ніби співпрацює з Богом у своєму спасінні, втіленому в муки Сина Божого на хресті, а отже, не може засуджуватися за пасивність, бо ж, наслідуючи Ісуса Христа, бореться з гріхом у міру своїх можливостей [16:167].

Український філософ В. Нічик особливо акцентувала на тому, що готовність нести свій хрест потрактована Могилою як індивідуальна справа, що "хрест кожної людини" є особливим і неповторним. У проповіді людина возвеличена як індивід, неповторна духовна особистість [7:30–31]. Дослідниця зазначала, що Петро Могила, аналізуючи заклик Христа наслідувати його, особливо наголошував на тому, що Спаситель нікого не примушував йти за ним, але хотів, щоб кожен, хто вірить Йому, обирав хресний шлях терплячості свідомо й добровільно [7:30]. Казання П. Могили "Крестъ Христа Спасителя и каждого человека" сповнене глибокого

філософського осмислення людського життя. Митрополит висловлює настанову для слухачів: несення свого хреста вимагає не тільки дотримуватися всіх чеснот, усіх заповідей, але й передбачає відмову від спокус і марнот світу, оскільки вони, на його думку, перешкоджають духовному преображенню людини [7:31].

Для задоволення духовних прагнень та естетичних потреб конкретного адресата, досягнення постійного контакту зі слухачами, особливо внутрішнього, автор використовує діалогічну форму побудови проповіді. Однак за правилами жанру казання є таким видом релігійної комунікації, де активно виражена словесна позиція однієї сторони спілкування. Особливість комунікації під час виголошення проповіді полягає в мовчанні адресата, але промовець мусить забезпечити її двобічність, – відмічає польська дослідниця [15:47]. Незважаючи на те, що казання за способом взаємодії між комунікантами є мовленням монологічним, проповіді властивий внутрішній (іманентний) діалог, "...який відбиває розуміння присутності іншого учасника комунікації, що надає цьому процесу сенсу. Діалогічність передбачає активну позицію та реакцію обох комунікантів всупереч тому, що вербалізованість присутності одного з них лімітована щодо проповідницького дискурсу", – відмічає Ю. Олешко [8:14]. Дослідниця Г. Чуба стверджує, що діалог був близькою до мовного досвіду тогочасного слухача формою комунікативного зв'язку, який часто використовувався в побутових ситуаціях – він нагадував звичайну бесіду. Такий спосіб викладу матеріалу сприяв зближенню адресата з проповідником. Діалог дає змогу нівелювати вище становище промовця стосовно адресатів, створити ефект двосторонньої комунікації. Найважливішим у проповідницькому

дискурсі є відчуття співпричетності та усвідомлення важливості діалогічності мовлення. Діалогічна форма організації проповіді водночас залишалася підпорядкована монологічній автору – головній організаційній структурі казання [136:144]. Виголошення казання вимагає від проповідника бути не лише палким промовцем, уміти чітко ставити і розуміти свої цілі і бажання, володіти вмінням зосереджувати свої думки, висловлювати свої почуття і ділитися думками, уміти вразити, захопити увагу слухача, але й бути психологом – передбачати реакцію та враховувати потреби та особливості слухачської аудиторії. Проповідь Петра Могили була звернена до парафіян, які збирались у церкві, на що вказує словосполучення, яке він використовує: *православніє христіане* (Мог., Кр.: 392, 405). Оскільки серед православних слухачів було багато і простого, "посполитого люду", який приходив помолитися (це феномен тогочасного соціально-культурного життя), то у Могили ми помічаємо прагнення зробити свою проповідь доступною для всіх. Саме тому в казанні "Кресть Христа Спасителя и каждого человека" майже всі тексти Святого Письма написані староукраїнською мовою [7:89], хоча домінуючою на той час була позиція щодо чітко окресленої сфери застосування церковнослов'янської мови в релігійних текстах. Усе це мислитель робив з метою наблизити Святе Письмо до простих слухачів, бо існували певні труднощі сприйняття та розуміння богослужбових відправ.

Петро Могила наголошував, що мова народу дана Богом, і проведення проповідей нерідною мовою є знущенням над віруючими. За Христовими заповідями не існує якихось перешкод щодо вживання в українській церкві рідної мови в літургійному житті. Так, у Посланні апостола Павла до коринтян сказано:

"Як багато, наприклад, різних мов є на світі – і жодна з них не без значення! ... коли я молюся *чужою* мовою, то молитись дух мій, а мій розум без плоду! ... Але в Церкві волю п'ять слів зрозумілих сказати, щоб і інших навчити, аніж десять тисяч слів *чужою* мовою!" (I Кор. : 14, 10-19). Служба й проповіді, що відправлялись українською мовою, збирали багато віруючих.

Значна кількість питань у досліджуваному тексті стосується розуміння та тлумачення сенсу окремих положень Святого Письма й текстів Отців Церкви, пояснення того, що означав хрест до розп'яття Христа, що він тепер означає для єретиків і для православних християн. Часто запитання, поставлені проповідником, не адресувалися конкретному слухачеві, однак кожного змушували задуматися, чи знає він на нього відповідь. Риторичні запитання, засвідчені в тексті проповіді, посилювали пафосність промови і, будучи спрямованими на те, щоб слухачі самі прийшли до повчального висновку, слугували реалізації моралізаторсько-повчального змісту проповіді: *Гдѣ божѣмъ можность и великое панство Александра оного, который пановалъ над стома двадцатма и седма провинциами? Где богатство и слава кроля Соломона? Где музство Соломоново? Где слава мудрости и науки Аристотелевы? Где красномовство Димостеновъ оныхъ и Цицероновъ?* (Мог., Кр.: 417-418). Проповідник прагнув не тільки вразити слухача своїм знанням Біблії, але також продемонструвати ерудицію в різних галузях наук, зокрема, у загальній історії, античній культурі, філософії.

Під час виголошення проповіді велика увага звертається на проблему істинності, правдивості проголошених тверджень, на необхідності їх ґрунтовного пояснення, оскільки аудиторія не тільки слухала

запропоноване казання, але й повинна була використовувати його зміст в практичному житті. Засобом посилення переконання у правильності висловлених думок було покликання на Святе Письмо (Мог., Кр.: 409-410) та твори Отців Церкви: Августина (Мог., Кр.: 406, 410), Дамаскіна (Мог., Кр.: 405, 407), Орігена (Мог., Кр.: 397), Тертуліана (Мог., Кр.: 397), Іоана Златоуста (Мог., Кр.: 409). У цих же текстах проповідник шукав відповідь на поставлені у проповіді питання. В казанні Петра Могили "Крестъ Христа Спасителя и каждого человека" присутні діалоги полемічного характеру. Але на відміну від полемічної літератури, діалог у проповіді не завжди завершується вирішенням певної проблеми, а швидше тільки описує, виділяє її. Наприклад, у першій частині проповіді автор пояснює значення символу хреста в християнстві й обґрунтовує необхідність для християн осіяти себе знаком хреста. Але опоненти не визнавали святості символу хреста і не бачили потреби накладати на себе знак хреста. Проповідник наводить можливі виправдання уявних супротивників, а потім спростовує їх, аргументуючи свою думку численними доказами, віднайденими ним у Біблійних текстах: *Крестъ Христовъ ключъ есть райскій, подпора недолужнымъ, пастыремъ жезлъ, наворочающимъ проважене, поступующимъ досконалость, души и тѣла збавене, всѣхъ злыхъ отверженье, всѣхъ добръ даваѣ* (Мог., Кр.: 405). Автор висловлює невдоволення поведінкою опонентів, використовуючи для їх позначення у діалозі лексеми з негативним значенням та образливі слова: *враг, єретик, крестоненавидецъ невдячний, неприятель невстидливый, ядовитый народ*.

Для встановлення тісного контакту між проповідником і слухачами у структурі проповіді вживається звертання. Позначення адресатів звертання відбувається переважно за релігійною ознакою: *православнии*

Христіане (Мог., Кр.: 392); *христіане православные* (Мог., Хрест 394); *вѣрные* (Мог., Кр.: 396); *Христіане* (Мог., Кр.: 401). Уточнення конфесійної належності слухачів задавало тон для окреслення цінностей православної аудиторії. Повтор лексеми *православний* упродовж виголошення промови посилює переконаність в істинності православної віри. Такі звертання у проповіді мали на меті стимулювати увагу слухачів перед виголошенням промови: *Ясная и явная реч ест, православный Христіане...* (Мог., Кр.: 392). Іноді поряд із зазначенням віросповідання використовувалися хвалебні епітети і порівняння, що стосуються православної церкви і віруючих: *"Церковь святая православно-кафолическая Вѣсточная, матка наша, облюбеница Пана и Спасителя нашего Иуса Христа"* (Мог., Кр.: 390).

Для позначення адресатів проповіді в казанні використано лексеми із семантикою "особа, яка слухає". До адресатів промови проповідник включав й себе: *Намъ же спасаемым, то есть христіаном православнымъ...* (Мог., Кр.: 394). Такий прийом дає змогу приховати вищу позицію проповідника стосовно адресатів, створити атмосферу рівності, і, відповідно, встановити контакт зі слухачами.

Адресатами звертань у казанні є також уявні опоненти. П. Могила звертається у проповіді до ворогів православної віри, котрі, ймовірно, не були присутніми під час її виголошення, однак могли пізніше прочитати казання. За допомогою звертань П. Могила висловив зневажливе ставлення до тих, хто заперечував основні догми православ'я, не сприймав поклоніння хресту, звертаючись до них: *о враже креста Христова* (Мог., Кр.: 397); *о невстыдливый крестоненавидче* (Мог., Кр.: 399); *ядовитый, ящорчий народе* (Мог., Кр.: 401); *махометанский под*

плащикомъ христіанского назвиска отродку (Мог., Кр.: 401).

У різних частинах тексту наявні також синтаксичні форми із звертаннями, адресатами яких є Божі і Святі особи: *о Пана и Боже нашъ* (Мог., Кр.: 420), *Пророче* (Мог., Кр.: 417). Різноманітні звертання, адресатами яких є слухачі й читачі, особи християнського культу, святі, уявні опоненти, посилювали мовну експресію, Експресія впливала на посилення ефективного переконувального впливу змісту проповіді на слухачів. Звертання, засвідчені в казанні, виконують переважно комунікаційну функцію.

У висновку проповіді вказано на практичне застосування змісту казання, про що свідчить висновок, який робить проповідник: *научились, якося самых себе запрѣти, и яко крестъ свой носити, и яко за Паномъ ити маем; мѣлимо, и яко досконале без перешкодъ вшелякихъ свѣта того безпечне послѣдовати Христу можем...* (Мог., Кр.: 420). Автор закликає людей до добрих думок і вчинків, говорить про те, яка користь від виконання настанов, проголошених у проповіді, для нашої душі і звертається до Бога з проханням допомогти це реалізувати.

Отже, хоча проповідь є монологічним видом мовлення і насправді не передбачає активної участі адресата в акті виголошення казання, але внутрішній діалог є однією з важливих рис мовної організації структури проповідницького тексту.

Висновки та перспективи досліджень. Отже, особливості внутрішньої будови і зовнішньо-структурної організації проповіді "Крестъ Христа спасителя и каждого человека", виражальні засоби, ужиті проповідником, засвідчують урахування адресантом особливостей сприйняття, розуміння та трактування адресатами тексту

проповіді, ефективного впливу на їхні переконання, ціннісні орієнтації та вчинки. Незважаючи на те, що проповідь за способом взаємодії між комунікантами є мовленням монологічним і насправді не передбачає активної участі адресата в акті виголошення казання, структура казання має комунікативний характер – проповіді властивий внутрішній (іманентний) діалог. У структурі тексту проповіді є уявні діалоги зі слухачами з метою психологічного впливу на адресата, стимулювання уваги та інтенсифікації переконувального впливу промови; полемічні діалоги, спрямовані до релігійних опонентів та діалоги як спосіб переказування біблійних подій. Використання діалогів застосовувалось як виражальний засіб для забезпечення відповідного художнього рівня проповідницького твору і слугувало реалізації комунікативних цілей проповіді. Петро Могила використовує для проповідництва прийом діалогізму для того, щоб за допомогою низки питань і відповідей на них активізувати мисленнєву діяльність та увагу слухачів, долучити їх до спільного (проповідника та віруючих) "співтворення" проповіді, вплинути на спосіб мислення та поведінку слухача.

Список скорочень джерел дослідження

Мог., Кр. – Могила П. "Крестъ Христа Спасителя и каждого человека", проповедь, произнесенная 4 марта 1632 г. *Архив Юго-Западной России*. Ч.1. Т.VIII. Вып.1. Киев, 1914. С. 386–421.

Література

1. Галятовський І. Наука або способ зложеня казаня. *Ключ розуміння*. Київ: Наукова думка, 1985. С. 211–238.
2. Довга Л. Система цінностей в українській культурі XVII століття (на прикладі теоретичної спадщини Інокентія Гізеля). Київ – Львів: Свічадо, 2012. 344 с.

3. Зелінська О. Українська барокова проповідь: мовний світ і культурні витоки: монографія. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2013. 407 с.

4. Корзо М. Образ человека в проповеди XVII в. Москва: Изд-во Института философии РАН, 1999. 189 с.

5. Матушек О. Українська проповідь XVII століття як "дія за допомогою слів". *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Літературознавство* (Тернопіль), 2010. № 30. С. 67–76.

6. Ніка О. І. Зміна модусу в українських казаннях кінця XVII ст. *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. Харків, 2018. № 48. С.288–293.

7. Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України. Київ: Український Центр духовної культури, 1997. 328 с.

8. Олешко Ю. Староукраїнська проповідь XVII ст. у комунікативно-когнітивному вимірі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2017. 18 с.

9. -Слабошпицький М. Людина, якій було тісно у своєму часі. *Хроніка 2000. Український культурологічний альманах*. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтва, 2004. Вип. 60. С. 311–321.

10. Тома Н. М. Абстрактна лексика в мовосвіті Петра Могили: монографія. Тернопіль: Астон, 2014. 216 с.

11. Тома Н. М. Мовні особливості казання Петра Могили "Крестъ Христа Спасителя и каждого человека". *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. Донецький нац. ун-т. Донецьк: Дон НУ*, 2010. Вип. 21. С. 307–311.

12. Чепіга І. П. Початки барокового проповідництва в українському письменстві. *Мовознавство*. 1996. № 6. С. 25–29.

13. Чуба Г. Структурно-стилістичні особливості Учительних Євангелій другої половини XVI – XVII ст. Волинь – Житомирщина. *Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир, 2003. №10. С. 141–149.

14. Шевченко Ігор. Багатоликий світ Петра Могили. *Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття*. Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. 247 с.

15. Bizior R. Odbiorca w kazaniach misyjnych ks. Karola Antoniewicza Język

religii: Konstrukcje i dekonstrukcje; pod redakcją i ze wstępem Lucyny Rożek. Częstohowa: AJD, 2006. S. 43–57.

16. Melnyk M. Problematyka antropologiczna w pismach Piotra Mohyły. Olsztyn, 2005. 392 s.

17. Nataliya Toma. The Language Conception of Petro Mohyla. *Annals of the University of Craiova. Series Philology. Linguistics ANUL*, Nr. 1–2, 2020. P. 213–223.

Джерела

Могила П. "Крестъ Христа Спасителя и каждого человека", проповедь, произнесенная 4 марта 1632 г. Архив Юго-Западной России. Киев, 1914. Ч.1. Т.VIII. Вып.1. С. 386–421.

References (Translated & Transliterated)

1. Halyatovsky, I. (1985). *Nauka albo sposob zlozheniya kazanya* [Science or the method of creating sermon]. *Klyuch rozuminnya – Key to understanding* (pp. 211–238). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

2. Dovha, L. (2012). *Systema tsinnostey v ukrayinskiy kulturi XVII stolittya (na prykladi teoretychnoyi spadshchyny Inokentiya Hizelya)* [System of values in Ukrainian culture of the XVII th century (on the example of the theoretical heritage of Innocent Gisell)]. Kyiv-Lviv : Svichado [in Ukrainian].

3. Zelinska, O. (2013). *Ukrayinska barokova propovid: movnyy svit i kulturni vytoky* [Ukrainian Baroque Sermon: The Speech World and Cultural Origins]. Kyiv: Vydavnychyy Dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].

4. Korzo, M. (1999). *Obraz cheloveka v propovedi XVII v.* [The image of man in the preaching of the seventeenth century]. Moscow: Publishing house of the Institute of Philosophy of the Russian Academy of Sciences [in Russian].

5. Matushek, O. (2010). *Ukrayinska propovid XVII stolittya yak "diya za dopomohoyu sliv"* [Ukrainian sermon of the XVII century as "action with the help of words"]. *Naukovi zapysky TNPU im. V. Hnatyuka. Literaturoznavstvo - Scientific notes of V. Hnatyuk*. Ternopil National Pedagogical University. *Literary Studies*, 30, 67–76. Ternopil [in Ukrainian].

6. Nika, O. I. (2018). *Zmina modusu v ukrayinskykh kazannyakh kintsya XVII st.* [Change in the mode in Ukrainian sermons of the late XVII century]. *Linhvistychni doslidzhennya. Zb. nauk. prats KhnPU im. H.S. Skovorody – Linguistic research, The collection of scientific works* (Kharkiv), 48, 288–293 (in Ukrainian).

7. Nichik, V. M. (1997). *Petro Mohyla v dukhovniy istoriyi Ukrayiny* [Petro Mohyla in the spiritual history of Ukraine]. Kyiv: Ukrainian Center for Spiritual Culture (in Ukrainian).

8. Oleshko, Y. (2017). *Staroukrayinska propovid XVII st. u komunikativno-kohnityvnomu vymiri* [Old-Ukrainian preaching of the XVII century in communicative-cognitive measurement]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv, 2017 (in Ukrainian).

9. Slaboshpytsky, M. (2004). *Lyudyna yakiy bulo tisno u svoemu shasi* [The man who was crowded in his time] *Hronika 2000. Ukrayinskyy kulturologichnyy almanah*. (Kyiv: Fond spryyanya rozvytku mystetstva), 60, 311 – 321 (in Ukrainian).

10. Toma, N. M. (2014). *Abstraktna leksyka v movosviti Petra Mohyly* [Abstract vocabulary in language world of Petro Mohyla]. Ternopil: Aston (in Ukrainian).

11. Toma, N. (2010). *Movni osoblyvosti kazannya Petra Mohyly "Khrest Khrista Spasitelya i kozhdogo cheloveka"* [Language features of the sermon of Petro Mohyla "The Cross of Christ the Savior and Everyone"] *Linhvistychni studii: zb. Nauk. pratz.* (Donetskyy nats. un-t. Donetsk: Don NU), 21, 307– 311 (in Ukrainian).

12. Chepiha, I. P. (1996). *Pochatky barokovoho propovidnytstva v ukrayinskomu pysmenstvi.* [Beginning of Baroque preaching in Ukrainian writing]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 6, 25–29 (in Ukrainian).

13. Chuba, H. (2003.) *Strukturno-stylistychni osoblyvosti Uchytelnykh Yevanheliy druhoyi polovyny XVII – XVIII st.* [Structural-stylistic features of the Teaching Gospels of the second half of the seventeenth and eighteenth centuries]. *Volyn – Zhytomyrshchyna. Istoryko-filohichnyy zbirnyk z rehionalnykh problem*, 10, 141–149 (in Ukrainian).

14. Shevchenko, I. (2001). *Bagatolykyy svit Petra Mohyly* [Multifaceted world of Petro Mohyla] *Ukrayina mizh Shodom i Zahodom* Lviv: Institut Istorii Tserkvy Lvivskoyi Bogoslovskoyi Akademiyyi (in Ukrainian).

15. Bizior, R. (2006). Recipient in missionary sermons of priest Karola Antoniewiczza Language of religion: Structures and deconstruction / edited and with the introduction of Lucyna Rożek. Częstochowa: AJD. (In Polish).

16. Melnyk, M. (2005). Problematyka antropologiczna w pismach Piotra Mohyły. Olsztyn, 2005. (In Polish).

17. Toma, N. (2020). The Language Conception of Petro Mohyla. *Annals of the University of Craiova. Series Philology. Linguistics ANUL*, 1–2, 213–223.

Sources

Mohyla P. (1914). "Khrest Khrysta Spasytelya i kozhdogo cheloveka", propoved, proiznesennaya 4 marta 1632 g. Arkhiv Yugo-Zapadnoy Rossii. Kiyev, 1914. CH. 1. T. VIII. Vyp.1. S. 386–421. [*The Cross of Christ the Savior and Everyone*], a Sermon, proclaimed on March 4, 1632 Archives of Southwest Russia. Kiev. Part 1. Vol. VIII. Issue 1. P. 386-421 (in Old Ukrainian).

Receive: May 17, 2021

Accepted: June 20, 2021